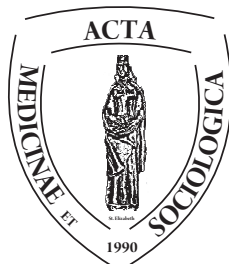

UNIVERSITY
OF DEBRECEN

FACULTY OF
HEALTH
NYÍREGYHÁZA

ACTA
MEDSOC
VOLUME 1.
2010

Hajléktalanság kialakulása az életútban

Szoboszlai Katalin

Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszék
e-mail: szkati@de-efk.hu

Abstract. Development of homelessness in the walk of life.

This essay helps us to understand the issues of homelessness, particularly the journey of women to become homeless. I applied qualitative methods which provided an opportunity to have a closer look at personal walk of life. My aim was to understand micro-social factors more deeply, recognise the relation of cause and effect, map the process of becoming homeless, analyse the route leading to roofless situation and last but not least to find the risk factors which greatly contribute to the situation when women find themselves roofless. I made depth interviews with 21 roofless women in 2008. In the first part of the interview I wanted to know life events from early childhood to homelessness, while in the second part they were asked about their roofless experience.

Keywords: women, crisis situation in childhood and adult life, walk of life

DOI: 10.19055/ams.2010.1/1/7

Lektor: Dr. habil. Fónai Mihály CSc., egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Állam és Jogtudományi Kar

Mottó: „Szoktam mondani, ha kibírom a holnapi napot, akkor túlélem az egészet.”

Interjú részlet

Bevezetés

Jelen tanulmányt a disszertációm egy fejezetéből állítottam össze, amelyben a hajléktalanság kialakulásának mozzanatait mutatom be. Doktori munkámban a fedél nélküli nők helyzetének vizsgálatát és elemzését helyeztem a középpontba.¹ A kutatásban elsődlegesen kvalitatív vizsgálati módszereket alkalmaztam, amelyek lehetőséget adtak a személyes életutak megismerésére, és segítettek rávilágítani a nők sajátos helyzetére a hajléktalanná válásban és a hajléktalan életmódban. A tanulmány első részében az életút szociológiai értelmezésére térek ki, ahol az Erikson-i fejlődési modellt alapul véve ismertetem a pszichoszociális fejlődés szakaszait és a változások jelentőségét a fejlődés szempontjából. A tanulmány további részében a hajléktalan nőkkel készült interjúkat veszem alapul az életút-szakaszokban az egyén fejlődését meghatározó események bemutatására. Az életút vizsgálatával előtérbe kerülnek az egyén pszichoszociális fejlődésére jellemző sajátos részletek, amelyek lényeges mozaikok a hajléktalanná válás megértésében. Úgy gondolom, hogy az életútban megtörtént események, válsághelyzetek és ezekből a helyzetekből történt továbblépések magyarázatul szolgálhatnak a hajléktalanságot előidéző okokra. Feltehető a kérdés: Miért vált hajléktalanná? Másképpen fogalmazva: Milyen előzmények után következett be a lakhatás elvesztése a nők életében? Úgy vélem, hogy a „miértre” nem lehet kielégítő választ adni egyetlen ok megnevezésével. Az interjúkból kitűnik, hogy az egyén életében kialakult események - helyzetek - döntések felfűzhetők egy olyan útra, aminek állomásai között a hajléktalanság szerepel. Ennek az útnak a feltérképezéséhez megkísérlem az életút szakaszokból azokat az eseményeket összegyűjteni, amelyek sorsfordítóak voltak, vagyis jelentősen megváltoztatták az egyén addigi életét. Ezekből az eseményekből kirajzolódik az egyes szakaszokban megtett fejlődési út, és felismerhetők azok az előzmények, amelyek a hajléktalanságot előidézték.

A kutatás módszere

A nők hajléktalanságának vizsgálatával céлом volt a hajléktalanság kialakulásához vezető mikrotársadalmi tényezők mélyebb megismerése, az okok közötti összefüggések megértése, a hajléktalanná válás folyamatának feltérképezése a fedél nélküli helyzethez vezető utak elemzésével, valamint azoknak a veszélyeztető tényezőknek a megtalálása, amelyek jelentősen hozzájárulnak a lakhatás elvesztéséhez a nőknél.

Az adatgyűjtéshez kvalitatív módszereket alkalmaztam. A felmérési módszer kiválasztásakor az interjú mellett döntöttem. Az interjú mélyinterjú, ahol lehetőség van a kutatónak az interjúalany személyes történetének és személyiségének megismerésére, és elfeledett vagy az interjú alany számára a jelenben kevésbé fontos,

---

¹A disszertáció az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológiai Doktori Iskola Szociálpolitika és szociális munka alprogram keretei között készült. Témavezető: Ferge Zsuzsa akadémikus, professzor emeritus.

múltbéli események feltárására. Az interjúkat Budapesten és Nyíregyházán készítettem. Nyíregyházán 10, Budapesten 11 interjú készült el 2008. február - márciusban. Összesen 21 nővel készült interjú.

A vizsgálat fókuszába a hajléktalanság európai tipológiája alapján a fedél nélküliek kerültek. (1. Táblázat) A vizsgálati csoportba tartozó nők utcai szálláshelyen vagy menhelyen alszanak, napközben melegedőben vagy közterületen találkozunk velük, és rendszerint alacsony küszöbű szolgáltatásokat használnak.

Az interjúk elkészítését követően az interjúkat tartalomelemzéssel dolgoztam fel. Az elemzésben kerestem:

1. Az életút főbb szakaszaiban azokat az eseményeket, amelyek megváltoztatták az egyén addigi életét. A vizsgált életesemények a családi életben és a nemi szerepben természetes változások: házasságkötés, gyermekszülés, munkavállalás; továbbá azok a töréspontok, krízisek, amelyek traumatikus események voltak és kizökkentették az egyént addig megszokott életéből: válás, bántalmazás, betegség, halál, kilakoltatás.
2. A hajléktalanságot kiváltó életeseményeket, lakhatási helyzetet, támogató szolgáltatásokat és személyeket, mint kapcsolatokat. Az egyén életútjában feltérképeztem e három terület közötti oksági összefüggéseket és az elkészült „Hajléktalanságút térkép” elemzésével feltártam a hajléktalanság okait, és a hajléktalanutakat.

Fogalmi kategória		Gyakorlati kategória	Alkategória	Leírás
Fedél nélküli	1	Közterületen él (nincs lakóhelye)	1.1	Közterületen éjszakázik
			1.2	Az utcai szolgálatokkal kapcsolatban van
	2	Éjjeli menedékhelyen él és/vagy arra kényszerül, hogy naponta több órát közterületen töltsön	2.1	Alacsony küszöbű/azonnal hozzáférhető menhelyen él
			2.2	Eseti (egy-egy éjszakára szóló) megállapodás alapján lakik (pl. olcsó hotelszoba)
			2.3	Rövid tartózkodási lehetőséget nyújtó (egy-egy éjszakára szóló szállón lakik)

1. Táblázat - ETHOS kategóriák a kutatásban. (Forrás: Bakos-Győri, 2005.)

Az eredmények közléséhez interjú részleteket használok fel. Az anonimitás biztosítására megváltoztattam az alanyok nevét, ezért a szövegben kódolt névvel szerepelnek.

Pszichoszociális fejlődés szakaszai az életútban

„A társadalmi valóság nem 'adva van számunkra', hanem szüntelenül szerkesztjük, és 'életre beszéljük'.” írta Pataki Ferenc élettörténetéről és identitásról szóló könyvében. Az élettörténet megismerésében mind a történeti időnek, mind a személyes életciklusnak kiemelt szerepe van. Az egyén élettörténete a kettő metszetében értelmezhető. Az élettörténeti elemzések forrásai alkalmasak az individuuum fejlődésének elbeszélésére, az én-megismerésre. Pataki kiemeli az életrajzi epizódok jelentőségét, miszerint az életrajzi sztorik közlésével az én számára könnyebb jellemezni és minősíteni magát. Az én elbeszélőként jelenik meg, amikor sztorikat szerkeszt és közöl. Az élettörténet feltárásához alkalmazott interjú az "oral history" módszereként jelenik meg. Pataki a következőkben látja az elbeszélte élettörténet jelentőségét: „Az én-elbeszélésekből építkező élettörténet teremti meg a kapcsolatot az időben távoli, más és más konkrét helyzetekhez köthető események heterogén halmazai között, s így hozza létre az elbeszélések révén az egyéni lét folytonosságának élményét, s az életpizódok egységes, logikus menetét.” (Pataki, 2001.)

A hajléktalan nőkkel készült interjúkban nem törekedtem a teljes élettörténet megismerésére, éppen ezért a kutatás nem tekinthető élettörténeti kutatásnak. Másik nézőpontból azonban elmondható, hogy női élettörténeteket ismertem meg, olyan történeteket, amelyekben nyomon követhetők a sorsfordító események a hajléktalanná válást megelőzően. Az általam készített interjúkban a személyes elbeszélések időben és eseményekben nagyon változatosak. Az életútban tartó pszichoszociális fejlődés értelmezésére Erik H. Erikson meghatározta a pszichoszociális fejlődés szakaszait és az egyes szakaszokra jellemző változásokat. Erikson a „A fiatal Luther és más írások” című könyvében fejtette ki az egyéni életciklus jelentőségét az identitás kialakulásában (Erikson, 1991).

Az Eriksoni tipológiában a csecsemőkortól a kamaszkorig öt stádiumon keresztül fejlődik az egyén, és az egyes szakaszokban az alapvető bizalom, az autonóm akarat kialakulása, a kezdeményezés-bűntudat tapasztalat, a teljesítmény érzés és az identitás keresés terén szerez új tapasztalatokat. Mindegyik válságba kerül az egyes szakaszok végén, majd mindegyik tartósan megoldódik. Az egyén a serdülőkor végére jut el odáig, hogy leküzdve az identitás válságot, megtanulja a nemiségre jellemző szerepmintát, és kialakul a személyisége. A fiatal felnőttkorhoz elérve az egyén magáénak tudhat olyan képességeket, amelyeket később a felnőtt életben alkalmaz, és ezzel együtt lezárul a személyiségfejlődés egy jelentős időszaka az ember életében. Az intimitás időszakában az egyén családalapításra törekszik, és kialakítja saját személyes életterét. A tanulmányok befejezése után, a munkában való kiteljesedés időszaka is egyben ez a stádium. A család mellett a munka világába is szükséges beilleszkednie a fiatalnak, és mindkét területen új tapasztalatokra tesz

szert. A családi élet-munkavégzés egyensúlyának megteremtése nem könnyű feladat, amennyiben ez nem sikerül, az egyén elszigetelődik, kapcsolatai megfakulnak, magányos lesz. Felnőttkorban az érett személyiség megpróbálja kiaknázni tudását, és teljesítőképesége csúcspontját érheti el. Ez az időszak alkalmas változásokra, új tudások, élmények megszerzésére. A nyolcadik stádium az integráció időszaka, ahol az egyén értékeli életútját, teljesítményét, az elért eredményeket, és felkészül az élet végére (Erikson, 1991).

A hajléktalan nőkkel készített interjúelemzés keretét az Erikson-i fejlődési modell jelenti. A pszichoszociális fejlődésben a szakaszok közül kitértem a csecsemő- és kisgyermekkor, a kamaszkor, valamint az identitáson túli szakaszok elemzésére. A felnőtt élet szakaszaiban az elemzéshez fontos életeseménynek tekintettem a párkeresést, a munkavállalást, a házasságkötést, a gyermekszületést, a válást, az egyszülős család időszakát, az élettársi együttélést. Ezek az életesemények változást, normatív krízist és akcidentális krízis hordoztak magukban, amellyel valamilyen módon megküzdöttek az alanyok az adott életszakaszban. A megküzdési stratégiák és ezek eredményei a hajléktalanság felé mutatnak a vizsgált életutakban.

Életút-elemzés hajléktalanoknál

Az életútban fellelhető válsághelyzetek nem csupán az életszakasz-váltásokhoz kapcsolódnak az ember életében, hanem az egyénnél és a családban is kialakulnak azok a működési mechanizmusok, amelyek krízishez vezetnek. Azoknál az embereknél és családokban, ahol hiányoznak a problémakezelésre hasznos minták és módszerek, a válsághelyzetek halmozódásáról és elmélyüléséről beszélhetünk. A családok protektív rendszere külső és belső támadásnak egyaránt ki van téve, ami a gyenge kohéziót mutató családokban a tagok közötti konfliktushelyzetet állandósítja. Családon belüli interperszonális kapcsolatok sokat veszítenek támogató erejükből, amennyiben a személyek közötti konfliktus megoldatlan marad, vagy nem hozza meg a várt eredmény a családtagok számára. Ilyenkor bármilyen cselekvés, gondolat vagy érzelm mérgezi az együtt élők kapcsolatát, és a problémát jelző tünetek rendszerint szenvedélybetegségben, öngyilkossági kísérletben, fizikai és szexuális erőszakban jelentkeznek.

Saját vizsgálatomban a nők életében előforduló olyan életeseményeket, válságtényezőket kerestem, amelyek töréspontok voltak, és megváltoztatták az egyén addigi életét, elősegítették a hajléktalanság kialakulását. Az elemzésben kitértem a családi életben és a nemi szerepben lezajlott természetes változásokra: házasságkötés, gyermekszülés, munkavállalás; valamint azokra az eseményekre, melyek töréspontok, krízisek voltak, és amelyek kikököcsítették az egyént addig megszokott életéből: válás, bántalmazás, betegség, halál, kilakoltatás. Az interjúkból elemeztem az orientációs (szülői) és konjugális (házastársi) családban történt eseményeket, és kiemeltem azokat a változásokat, ahol az egyén élete jelentős fordulatot vett. Az alanyok életében bekövetkezett traumatizáló életesemények és a hajlékta-

lanná válás között ok-okozati viszony fedezhető fel. A lakhatás elvesztése, mintegy "utolsó csepp a pohárban" következik be az élettörténetben, és amikor az egyén több válsághelyzeten keresztül idáig eljutott, szinte megállíthatatlan a fedél nélküli situációba kerülés.

Gyermekkori fordulópontok, változások a hajléktalan nők életútjában

Ebben a részben a hajléktalan nők orientációs családjában tapasztalt problémák, konfliktusok mentén szeretnék rávilágítani azokra a diszfunkcionális működési módokra, amelyek traumát okoztak, és kihatottak a nők felnőttkori életére. Az életesemények és hatások ismertetéséhez olyan interjúrészleteket használok, melyek jól szemléltetik a traumákat és a változásokat az alanyoknál.

Csecsemőkortól a kamaszkorig a hajléktalan nők egy csoportjánál megfigyelhető a családi és a család nélküli, intézményi szocializáció. A nők orientációs családjukról a szeretet - gyűlölet érzelmek szélsőségeiben beszéltek. Kettő csecsemőkorban, négyen kisgyermek-és kisiskoláskorban kerültek állami gondozásba. Egy esetben talákoztam olyan történettel, amikor a serdülőkor elején emelték ki őt a családból. Az állami gondozásba vétel okai között jelenik meg a szülők elhanyagoló bánásmódja gyermekükkel szemben, és a szülők deviáns viselkedésének különféle formái, úgymint alkohol betegség, bűnözés, bántalmazás.

Fontos kitérni arra, hogy az anya-gyerek kapcsolat korai sérülése, az anyától való elszakadás élménye mélyen beívódik az emlékezetbe. Egyik interjúalanyom haraggal emlékezett vissza szüleiére, az anyától való elszakadás fájdalma ma is élénken él lelkében. Egy éves volt, amikor kikerült a családból, és gyűlölettel gondol szüleiére:

„Úgy utálok, őket, bárcsak meghalnának. Anyám születésemkor a kórházban hagyott. Egy éves koromig nevelőszülőknél voltam, és onnan kerültem intézetbe. Anyám haldoklik [hálát mond ezért!]. Két testvéremmel, Dáviddal és Máriával még tartom a kapcsolatot.” (Anita, 36 éves)

A másik történetben az interjú alany születése után azonnal állami gondozásba került. Édesanyja 15 éves volt, amikor lánya megszületett, és nem vállalta gyermekét. Zita nevelőotthonban és nevelőszülőknél nőtt fel. 18 éves korában találkozott édesanyjával, akivel néhány hónapig együtt élt. A nő emlékei az anyával való találkozásról a kettejük közötti alapfeszültséget érzékelteti:

„Először anyámhoz mentem, megkerestem őt, de vele sem voltam sokáig. Három hónap múlva tőle is eljöttem. Neki is csak a pénz kellett, az a 3 millió Ft. Mondta, hogy 'Jaj, kislányom, hol van már az a 3 millió Ft, már nincs belőle!'. Én, pedig mondtam neki, hogy erről én mit tehetek (...) Ez az a pénz volt, amiért én megdol-

goztam, és takarékkönyvben volt. A családi pótlékot anyám korábban föléltte. Nem nagyon jöttem ki anyámmal. 15 év van kettőnk között.” (Zita, 37 éves)

Mindkét nő 1 éves korától élt állami gondozásban 18 éves koráig, és a pszichoszociális fejlődésükben a negatív irányú folyamatok erősödtek fel. Az intézményi szocializáció felnőttkori életükre is kiható kudarccokat hozott számukra. A pszichoszociális fejlődésben keletkezett sérülések, elszenvedett traumák befolyással voltak későbbi életük alakulására. Mindkét esetben hiányzik az anyához való korai kötődés, a bizalom helyett a bizalmatlanság erősödött meg az emberekkel kapcsolatban, konfliktuskezelési technikájuk destruktív és sokszor maguk számára is további problémák forrása volt. Hogyan emlékeznek vissza ők az intézeti évekre?

„Nem szeretek rágondolni, a gondozók voltak nagyon rosszak. Ütötték, verték a gyerekeket, nem tudom, miért. Ütöttek, vertek a gondozók. Nemcsak engem, mindenkit megverték. Nem valami jó sorsom volt.” (Anita, 36 éves)

„(...) sok verést kaptam a nevelőszülőktől. Volt egy saját gyerekük, aki bármit csinálhatott, az jó volt. Ha eldugott valamit, rám fogta, a nevelőszülő elhítte, és megvert engem. Nem volt jó sorom, és inkább visszaszöktem az intézetbe. (...) Az intézetből azért [szökött el], mert egy fiúval voltam, és vele egy évig voltam szökésben. Aztán visszavittek az intézetbe, és többet nem szöktem. Utána megtanultam, hogy nem éri meg.” (Zita 37 éves)

Az előző történetek állami gondozott karierről szólnak, ahol a gyermek inkább tárgya, semmint alanya volt a gondozásnak. A koragyermekkori elszakadás-trauma mély nyomot hagyott életükben, aminek következménye a serdülőkori identitáskezesés időszakában, deviáns viselkedésben és a kötődés nélküli interperszonális kapcsolatokban mutatkozott meg.

Az anyától való korai elszakadás egy másik esetben az anya korai távozásával következett be. Vali szülőanyja csecsemőkorában elhagyta gyermekét, és az apa gondjaira bízta. Nem sokkal később az apa újraházasodott. A csecsemőkorban elszenvedett trauma hatását az apa jelenléte tompította, akihez Vali érzelmileg nagyon kötődött kislánykorában, akivel annak haláláig élt. Kisiskoláskorában elveszítette apját, és a veszteség-élmény mellett megtapasztalta a mostohaanya elutasító viselkedését nevelésével kapcsolatban. A szülőkre így emlékszik vissza:

„Fogalmam sincs, hogy ki az anyám, volt egy anyám, aki felnevelt, de ő nem az édesanyám. Az édesanyámról nem szeretek beszélni, nem ismertem őt. Van előttem egy kép, láttam egyszer kisgyerekkoromban karácsonykor, és többször nem. Anyám [nevelőanya], az más. Apámmal sokat sétáltunk a Duna parton, vele és a feleségével. Ő nem vállalta a nevelésemet.” (Vali, 56 éves)

A történetben szereplő nő kilenc évesen került állami gondozásba. Életének első évtizedében kétszer élt át elszakadás-traumát, először az édesanyja hagyta el, majd az édesapa halálával veszítette el teljesen szüleit. A szülők hiányát ellensúlyozza a szülői házhoz való feltétel nélküli kötődéssel:

„Szerettem szökni, szökős lány voltam. Hazaszöktem anyámhoz, vagyis nem anyámhoz, hanem a házhoz, mint a kutya. Nem is az emberhez, hanem a házhoz. Még most is erős a kötődésem a gyerekkori házhoz.” (Vali, 56 éves)

Nóra története más, mint az előzőekben bemutatott állami gondozott karrier. Más úton került el a családból, és az előző történetektől eltérő abban is, hogy számára az állami gondoskodás pozitív fejlődéssel járt. Állami gondoskodásra négy éves korában a szülők deviáns viselkedése miatt volt szükség:

„Édesanyám és édesapám bekerültek a börtönbe lopásért, és mind a négyen bekerültünk az intézetbe.” (Nóra, 48 éves)

Az intézményi szocializáció pozitív példáját nála találtam meg. A nevelőkről kedvesen beszélt, ők segítettek a tanulásban, aminek érettségi bizonyítvány lett az eredménye. Ebben az esetben a pszichoszociális fejlődésben jelentősége volt a korai anya-gyerek kapcsolatnak, és ennek eredménye, hogy Nóra kislánykorában képes volt kötődni nevelőkhöz, gondozókhoz, akiknek segítségét is megtapasztalhatta. Az intézeti élet élményét a következőkben foglalta össze:

„Megtanultam, hogyan lehet élni másokkal, hogyan kell odafigyelni egymásra, és nem szabad elítélni, ha valaki fogyatékos, nem szabad egymást megkülönböztetni, sem lenézni, és ha olyan helyzetben vagyok, akkor segítek a másoknak, ha tudok.” (Nóra, 48 éves)

A családi kép korántsem ilyen pozitív, mivel a szülői magatartás miatt Nóra gyermekkorában sokat szenvedett. A szülők rendszeres alkoholisták voltak, és keveset törődtek gyermekeikkel. Családon belül a szülők közötti kapcsolatot az alkoholfogyasztás határozta meg, a gyerekekkel durvák és erőszakosak voltak. A lány kisiskoláskorban rövid időre hazakerült az intézetből, azonban a mostoha apa rendszeresen bántalmazta őt, ezért ismét állami gondozásba vették:

„Kilenc éves koromban visszakerültem édesanyámhoz, akinek akkor már másik élettársa volt, nem apukám, akitől szintén van két fiúgyermek. Nem sokáig voltam vele, mert a mostoha apám nem szeretett, megvert, felszakadt a szemöldököm, enni nem adott. A fő baj az ital volt édesanyám részéről és mostoha apám részéről is. Börtönbe kerültek mindketten, és én visszakerültem az intézetbe, és a két öcsém is.” (Nóra, 48 éves)

Serdülőkorbán az identitáskeresés pozitív értékek mentén zajlott az állami gondozásban élő Nóra életében. Empátiát, törődést, odafigyelést, segítségnyújtást tanult a nevelőktől, amit igyekezett jól hasznosítani a tanulásban és az emberi kapcsolatokban. Az intézeti szocializáció sikerének mérője a pozitív értékeket megtanulása és a középiskola befejezése volt. A gyermekkorban sérült anya - gyerek kapcsolat azután sem állt helyre. Nóra későbbi életszakaszokban visszatért a szülői házába, ahol nem volt képes elviselni anyja és mostoha apja életmódját, a devianciákat. Találkozásaik rövid ideig tartottak a viszonyukat meghatározó konfliktusok miatt.

Az interjú alanyok közül ketten kisiskoláskorban találkoztak először intézeti neveléssel. Az állami gondozásba vétel okai között találjuk az egészségkárosodást, a szülők mértéktelen alkoholfogyasztását és a bántalmazást. Egyikük testi betegség miatt került állami gondoskodásba. Ahogyan ő ismerte a betegséget: alacsony termete és a beszédfejlődés problémája miatt nem élhetett szüleivel. A betegség miatt először átmeneti időre emelték ki a családból, és később ugyanebből kifolyólag visszakerült a nevelőotthonba:

„Sokan voltunk testvérek, és én voltam a legkisebb és a legbetegebb. Nem engedték, hogy otthon maradjak, mert ez nagy betegség volt nálam. Elvittek (...) otthonba [nevelőotthon], onnan visszakerültem az otthonomba, mert édesanyám visszavitetett, majd vissza az intézetbe, mert a gyámhatóságnak sem tetszett ez a dolog.” (Ágota, 31 éves)

A történetben szereplő nőnek sok emléke van gyermekkoráról, amit egyfelől a családban töltött idő magyaráz, másfelől a testvéreivel és szüleivel való máig élő kapcsolat. Pozitívan beszélt róluk. Életének első hét évét családban töltötte, ekkorra kialakult a bizalom, az autonómia érzése, megtapasztalta a szülők és a testvérek szeretetét, kialakult a kötődés hozzájuk. Kislánykorában, több esetben hazakerült az intézetből, majd vissza a nevelőotthonba, ahol kamaszkorát töltötte. A kortárskapcsolatok a nevelőotthonban szerveződtek, és főként ezek a kapcsolatok formálták identitását. Az állami gondozásnak gyakori oka volt a szülők alkoholfogyasztása és a bántalmazás a megismert történetekben:

„Anyut bántotta, és mi állami gondozásba kerültünk.”(Aliz, 45 éves)

„Családban éltem, de 14 éves koromban intézetbe kerültem, mert a nevelőapám meg akart erőszakolni.”(Klári, 48 éves)

Az utóbbi esetben a mostoha apa szexuális erőszakot követett el nevelt lányán, akit anyja sem tudott megvédeni a bántalmazástól. A történetet mesélő nő gyűlölettel beszélt mostoha apjáról, és nem hibáztatta anyját a történetekért. A mostoha apa szexuális tárgyként kezelte a serdülőkorú lányt, aki az abúzus után elmenekült otthonról. A szexuális erőszak traumája évtizedekkel később is elevenen él em-

lékezetében, és az élmény a nevelőapa bírósági megbüntetésével sem csendesedett benne. Mostoha apjával ellentétben anyjával erős érzelmi kapcsolata volt. „Anyukámat nagyon szerettem.” - mondta, hiszen az anya jelentette számára a biztonságot.

Az interjúalanyok másik csoportjába azok a nők tartoznak, akik ugyan családban nevelkedtek fel, ám a család diszfunkcionális működése miatt sokat szenvedtek. A szülők sokgyerekes családban nevelték őket, és a nők a családon belüli interperszonális kapcsolatokban állandó kríziseket éltek meg. Gyermekéletüket a szülők deviáns viselkedése keserítette meg, hiszen nagyívó anyával, apával éltek együtt, előfordult a gyermekkorban átélt fizikai és lelki bántalmazás, szexuális erőszak, amit vérszerinti vagy nevelőszülőttől szenvedtek el. A családban felnevelkedőknél a gyermek-szülő és szülő-szülő kapcsolatban átélt probléma kihatott egész életükre. A szülőkhöz való viszonyt ambivalens érzelmek jellemzik a következő példákban:

„(...) az apámat nem szerettem, csak az anyukámat. Apám ivott sokat, és verte a családot. Minket is, amíg fel nem nőttünk, aztán nem engedték, hogy anyut bántsa. Anyukámat nagyon szerettem, és azt a bátyámat, aki meghalt, a másikat és apámat nem szerettem.”(Anikó, 50 éves)

A szülők közötti kapcsolati konfliktust a gyermek is megszenvedte. A „jó anya” és „rossz apa” felállás nem minden családban volt jellemző. Azokban a családokban, ahol az apa/nevelőapa alkoholizmusa mérgezte a kapcsolatokat, a nők szinte gyűlölettel beszéltek a családfőről. Máshol az anya és az apa egyaránt „rossz” minőségben tűnik fel, akik életvitelük és a köztük fennálló örökös harc miatt nyertek elutasítást.

A következő történetében a gyermekkor a „vándorlás” korszaka volt. Mindkét szülőnél, és később a szülőkkel együtt élő mostoháknál is a mértéktelen ivást és az agressziót tapasztalta meg a kapcsolatokban. Éppen ahhoz a szülőhöz vándorolt, akitől a jobb életet remélte, de a jobb élet valahogyan nem akart eljönni számára. Először Szabolcsból Baranyába költözött, majd vissza Szabolcsba. Gyereklány volt még, amikor a lakhelyváltások történtek, és a miéltre a magyarázat a szülők deviáns viselkedése volt:

„Az anyámmal sem jöttem ki rendesen, mert amikor az anyámmal összevesztem, akkor elmentem az apámhoz. Az apám is olyan volt, amikor részeg volt, akkor visszamentem. Vándoroltam. (...) Mindegyik nagyon ivott, veszekedések voltak. Amikor az apám beivott, akkor verekedett, mostohaanyámat ütötte, úgyhogy nem szerettem.” (Aranka, 42 éves)

A nő tizenhat éves volt, amikor mostoha apja megerőszkolta. A szexuális erőszak a gyermeki szenvedés és a megalázás súlyos cselekménye volt, amiért a mostoha apa börtönbe került, és a lány végleg eltávolodott anyjától és családjától.

„Az édesanyám lakott egy emberrel, volt egy élettársa. Az élettársa, amikor 16

éves voltam, elhozott Nyíregyházára, és megbeszélték közösen, hogy hadd erőszköljön meg az ember [az anyja élettársa]. És a saját anyám szemeláltára megerőszkölt. Először anyám az én pártomra állt, utána pedig az élettársáéra. Utána anyám mindent letagadott, hogy az élettársa nem volt velem úgy, hanem hogy én megbeszélttem vele, megengedtem neki, és közben nem. A rendőrség is azt mondta neki, hogy erőszak volt." (Aranka, 42 éves)

A történetben szereplő nő kapcsolata a szülőkkel serdülőkörban lezárult, és ezt követően a saját maga életét akarta élni. A hajléktalanság a nagykorúság előtt elkezdődött nála miután anyjától elköltözött, és temetőben aludt, fémet gyűjtött, majd amikor egy kis pénze összegyűlt, a fővárosba utazott új életet kezdeni.

Pozitív családkép is megjelent az interjúkban. E zekben az esetekben, a gyermekkorban nem említettek olyan eseményt, ami megváltoztatta volna ezt a benyomást. A nők szüleikkel és testvéreikkel éltek együtt vidéken vagy a fővárosban. Néhány példa a „problémamentes” családra illusztrációként:

„Nagyon jó gyerekkörunk volt mind a négyőnknek! A szüleim kitanítottak.” (Ilona, 51 éves)

„Mindent megadtak, édesapám mindig nehéz fizikai munkán volt, hogy minél több legyen a pénzünk.” (Ildi, 46 éves)

„Jól, megvolt mindenünk, iskolába jártunk.” (Teri, 34 éves)

„Sokat foglalkoztak velünk, apám le volt százalékolva, sokat volt otthon. Anyukám egy tündér volt. Nagyon aranyos volt. Rendesen éltünk, nem volt ordítás, nem volt kiabálás, nem volt részegség, nem volt gond.” (Irénn, 50 éves)

„A szüleim nem veszekedtek, nem civakodtak sosem, elsőik a puják voltak.” (Jutka, 51 éves)

„Normális, átlagos, középosztálybeli családban” nevelkedett.” (Liza 50 éves)

A fenti hat történetekben nem találtam olyan momentumokat, ami az együttélést zavarta volna. Ezek az interjú alanyok nagyon pozitívan nyilatkoztak szüleikről, testvéreikről, akikkel a gyermekkor után, később is jó kapcsolatot ápoltak. Az ő esetükben nem jelentkezett hajléktalanság felé mutató életesemény a serdülőkörig.

Mint ahogyan az interjúból kitűnik a hajléktalan nőknél gyermekkorban két tipikus fejlődési út figyelhető meg. Az egyik az „állami gondozott”, a másik a „családdal való együttélés” útja. Az állami gondozott utat bejárók 1 éves koruk előtt intézeti nevelésbe kerültek, ezért a szülői családról nincsenek emlékeik. Felnőttkorukban ugyan találkoztak anyjukkal, azonban a találkozás nem változtatta meg negatív attitűdjüket a szülőkkel kapcsolatban. A huszonegy interjú alany közül

minden második számolt be gyermekkorban elszenvedett traumáról. A gyermekkori krízisesemények családban és családon kívül egyaránt előfordultak, és az élmények ma is elevenen élnek. Koragyermekkorban a pszichoszociális fejlődést jelentősen befolyásoló anya-gyerek kapcsolat több esetben már a születéskor vagy az első életévben megszakadt, amiből eredő lelki sérülések továbbélnek. Családból állami gondoskodásba kerülés oka egyfelől a szülők deviáns viselkedése volt, másfelől az ambivalens szülő-gyermek kapcsolat. Az állami gondoskodásban eltöltött időszak sikere vagy kudarca a szülővel, elsősorban az anyával való kapcsolat alakulásával hozható összefüggésbe. A bizalom működése a kapcsolatokban azoknál, akik csecsemőkorban kerültek intézeti gondozásba negatív irányú, amit szépen jelez, hogy elutasítók voltak a szülővel, gondozóval való kapcsolatuk megítélésakor. Azok, akiknek volt családi élménye szülői vagy testvéri szeretetről, most is pozitívan gondolnak vissza a családban és a nevelőotthonban töltött időre. Az állami gondoskodásban nevelkedőknél, az intézeti gondozó-gyermek viszonyban a támogató vagy ellenséges interperszonális kapcsolatok jelentős befolyással voltak az identitásfejlődésre, és a kamaszkor végén, az intézményen kívüli életkezdesre.

Kamaszkori válságok és a felnőtté válás jellemzői

A serdülőkor az ember biológiai és pszichés fejlődésének intenzív időszaka, amikor a változás rendszerint normatív fejlődési krízissel jár együtt. Az egyén keresi helyét a világban, saját identitást épít, teljesítményre késztetik a tanulásban, jövője kialakításában. Ebben az időszakban sok minden bizonytalanná válik a serdülő belső világában és a külső környezetben, a korábbi szakasz viszonylagos nyugalma véget ért. A család, mint támogató rendszer háttérbe kerül, a tizenéves fiatalnak kevésbé lesz fontos a családtagok jelenléte, inkább az egyenrangú kortárskapcsolatokat helyezi előtérbe. Az Erikson-i tipológiában a serdülőkor az identitás keresés időszaka, ami megannyi elhatárolódással, feszültséggel és konfliktussal jár az egyén saját belső világában és külső kapcsolataiban egyaránt.

A hajléktalan nők életében az identitás és intimitás fejlődési szakaszokban a tanulás, párkapcsolat és együtt járás, házasságkötés, gyermekvállalás eseményekre térek ki az interjúelemzésben. Mint látható volt minden második nő gyermekkorát főként veszteségek, traumák, betegségek jellemezték kisgyermekkorban. A többiek nyugodt családi életről beszéltek, ahol szerették őket, gondoskodtak róluk. Mindezek után kamaszkorban a biológiai, lelki és szexuális területeken a nők életében a változások felgyorsultak, és elkezdődött a felnőtté válás.

Kamaszkorban az alapfokú iskola befejezését követően ketten tanultak tovább érettségit adó középiskolában. Az egyikük, „átlagos középosztálybeli családban” (idézet az interjúalanytól) nőtt fel, ahol természetes volt a tanulás, míg a másik alany állami gondozásban élt kisiskolás kora óta. Mindketten kellő ösztönzést kaptak „otthonról”, az egyik a szülőktől, a másik a nevelőktől:

„Amikor középiskolába jártam, megkérdezték, hogy akarok-e menni ruhagyárba dolgozni, és mondtam, hogy még nem vagyok arra az életre felkészülve. Kérdeztem, hogy van-e lehetőség arra, hogy tanuljak tovább, és mondták, hogy van. [17 éves volt és állami gondozott, amikor ez történt.] Mondták, hogy van lehetőség tanulni, és segítenek elintézni. Hatan jutottunk el oda.”(Nóra 48 éves)

A nők többsége más utat választott, és megelégedtek az alapfokú vagy szakmunkás végzettséggel. Szüleikhez képest legfeljebb egyet léptek előre az iskolai végzettségben, ami nem jelentett valódi elmozdulást társadalmi státuszban. A szülők vidéken, falun vagy falusias környezetben éltek, és leginkább kétkezi dolgozók voltak a mezőgazdaságban. Főleg a hagyományos paraszti életforma jellemezte az orientációs családokat, aminek folytatására a hajléktalan nők közül azoknál találtam példát, akik nem fejezték be az általános iskolát vagy nem akartak továbbtanulni az alapfokú iskola után. Közülük minden harmadik továbbtanult az általános iskola után. A továbbtanulás jellemzően valamilyen szakma megtanulását jelentette. Az iskolatípus (szakmunkásképző, érettségig adó szakképzés) jelzés a tanulás utáni munkavállalás irányába, ami későbbi életszakaszban vált valóra. Az érettségizettek közül felsőoktatásban senki nem tanult tovább.

A serdülőkor nagy feladata a tanulás mellett a gyermek számára, hogy miképpen határozza meg magát másokhoz képest. Kamaszkorban a nemi identitás megtapasztalásának és fejlődésének lehetősége intenzív a párkapcsolat és együtt járás időszakában. A nők ilyenkor élik át a fiúk - férfiak udvarlásának első élményét, ami elősegíti pszichés és szexuális fejlődésüket, valamint előkészíti a tartós párkapcsolat kialakulását és a családalapítást.

A férfi - nő kapcsolat formálódásának ismertetése az identitás és az intimitás fejlődési szakaszok együttes tárgyalását kívánja meg a továbbiakban. Mint látható lesz az identitás szakaszban kialakult párkapcsolatból az esetek egy jó részében együttélés alakult ki a nők fiatal kora ellenére. Ezekben az esetekben a nők házassággal váltak nagykorúvá, ám a pszichoszociális fejlődést tekintve még serdülőkorúak voltak.

A hajléktalan nők életében gyakorinak látszik a kamaszkori első párkapcsolatból kialakult házasság vagy élettársi együttélés. Az alapfokú iskola befejezése és a serdülőkori házasságkötés/élettársi együttélés között fél év, legfeljebb egy évnyi idő telik el, és az együtt járásból összekötött élet lett. A tanulást kitöltő serdülőkor helyett a nők egyharmada a házasságot/élettársi kapcsolatot választotta.

A kiskorúként kötött házasság egyet jelentett a nagykorúvá válással. Néhányan ezt a módját választották a felnőtté válásnak, és ezzel megszabadultak a szülői vagy intézeti felügyelet terhéssé vált időszakától. (2. Táblázat)

Az adatokból világosan látszik, hogy minden harmadik nő 18. életévnél fiatalabb volt, amikor férfival való kapcsolatából együttélés lett. A társkapcsolat kialakítását siettetten a szülői deviancia előli mentesülés vagy éppen az állami gondozásból való kikerülés. A nők a felnőtté válás fontos lépésének tekintették

a párválasztást, és legkésőbb 18-20 éves korukig házasságot kötöttek vagy élettársi kapcsolatban éltek. A serdülőkor lényeges fordulópontja volt életükben az új család kialakulása. A serdülőkorban kötött házasság vagy élettársi kapcsolat korainak tekinthető, ha figyelembe vesszük, hogy a nők háromnegyede a hetven-nyolcvanas években élte kamaszkorát, amikor az először házasodó nők átlagosan 21 évesen alapítottak családot. A házassággal kapcsolatos tradíciók továbbélését jelzi a következő interjú részlet, amikor az iskola befejezése után a családalapítás következett a nő életében:

„Kijártam a 8 általánost, férjhez mentem. Úgy ismerkedtünk meg, hogy a férjem nem M-i lakos, anyósom máshová való volt. Úgy ismerkedtem meg a férjemmel, hogy voltam csirkészni, és lejött hozzám, mert az állami gazdaságban dolgoztam. A férjem MÁV dolgozó volt. Neki is volt olyan betegsége, hogy elkapta a görcs, és Szolnokon a MÁV kórházban kezelték, jártam hozzá látogatóba.” (Aliz, 45 éves)

Fejlődési szakasz		Fő
Identitás szakasz	14-17 év között	6
	18-20 év között	10
Intimitás szakasz	21 éve or után	2
Három esetben nem lehet rekonstruálni az interjúból az időszakot. N=21 fő		

2. Táblázat - Első házasságkötés/élettársi kapcsolat időszaka a nők esetében

Egy másik történet szereplője 15 évesen hagyta el a szülői családot, az okot ő maga mondja el:

„(...) mert elegendő lett a mostoha anyámból, és korengedménnyel férjhez mentem. Azért mentem férjhez, mert már nem bírtam ki, amiket a mostoha anyám csinált. Megismerkedtem az első volt férjemmel, elkezdtünk jární, és akkor jött az esküvő korengedménnyel.” (Anca, 48 éves)

Egy másik esetben az állami gondozásból való „szabadulás” miatt került sor a házasságkötésre. A kiskorú személy a házasságkötéssel nagykorúvá vált, és ezután maga dönthetett sorsáról:

„16 éves voltam, amikor az első férjemhez hozzámentem. Azért, hogy kikerüljek az intézetből.” (Klári, 48 éves)

A tapasztalatok alapján a 18. életév előtt kialakított együttélések egy része tartósan bizonyult. Aki városban élt, könnyebben bontotta fel az együttélést és továbbállt a kapcsolatból. Faluhelyen azonban más volt a helyzet. A házasságok tartóssága inkább a hagyományos szemléletből táplálkozott, semmint a probléma-

mentes együttélésből. A falun elevenen élő tradíció a nőket tűrésre és engedelmességre kötelezte a társ kapcsolatban, amit nehezen tudtak átlépni. A kamaszkori fellángolás hamar kihunytt azoknál, akik menekülni akartak a családi vagy intézeti életből. A 15-17 éves kor között létrejött házasságra vagy élettársi kapcsolatra a nők lelkiileg és szexuálisan nem voltak felkészülve. Az együttélés felbontásának módja a személyiség érettségének különbségét is mutatja az alábbi két esetben:

„Jól indult [a házasság], de én még nem voltam felkészülve semmire sem. Terhes lettem, és meg akartam tartani a gyermeket, mire akkor még a vőlegényem azt mondta, hogy akkor nem vesz el. Én mégis meg akartam tartani a gyermeket, mert mondják, ha az első gyermeket elveteti az ember, nem biztos, hogy lesz következő. Úgy gondoltam, hogy lesz, ami lesz, és mégis elvett az első férjem. Problémáink voltak, egy idő után nem működött a kapcsolat, és elváltunk.” (Ancsa, 48 éves)

Az előző esetben válással ért véget a társ kapcsolat, míg a másik történetben az akkor 16 éves lány az élettársi együttélés megszüntetésére választott eszköze alkalmas volt az emberi élet kioltására:

„Amikor kijöttem az intézetből, megismerkedtem egy emberrel, aki olyan sorssal volt, mint én, és felmentünk Pestre, ahol zsebeltünk, loptunk. Pesten megismerkedtem egy férfival, aki részeges volt, ütött, vert engem. Egyáltalán nem bírtam idegileg, és leszúrtam.” (Anita, 36 éves)

Serdülőkorból a felnőtté válásig vezető úton jellemzőek azok az életesemények, amelyek a nők életében a családon belüli deviancia elszenvedéséről szoltak, és a családi problémák megoldását több esetben a fiatalkorúként kötött házasság jelentette.

Családi együttélés kialakulása és problémái felnőtt korban

Az életutakból az látszik kirajzolódni, hogy a hajléktalan nőknél a serdülőkorból felnőtt életszakaszba való átlépés házassággal vagy élettársi együttéléssel alakult ki minden harmadik esetben, mielőtt a lány nagykorúvá vált. A nők egy másik csoportjához tartozók 18. éves kora után tette hivatalossá kapcsolatát vőlegényével. A házasságkötést több esetben az „ez az élet rendje” gondolkodás irányította:

„Férjhez akartam menni, mert már minden barátnőm férjnél volt. Volt már fiúm, csókolódzás volt, szex nem volt, csak csókolódzás. Ez a fiú megkérte a kezem, de mondtam neki, hogy nem megyek hozzá. 21 évesen megismertem a férjemet a munkahelyemen. Hozzámentem feleségül, és született egy lányom.” (Vali, 56 éves)

„Nem volt tomboló szerelem, beszélgettünk, mondtam neki, hogy már nem akarok a nővéremnél lakni. Egy hónapig járt hozzám, én nem voltam belé szerelmes. Azt gondoltam, ha dolgozom, kell valahol laknom, és kell valaki, akihez tartozzam. Akkor azt hittem, hogy ez a legjobb.” (Nóra, 48 éves)

Az együttélési formákat tekintve a házasságot többen választották, mint az élettársi kapcsolatot. Átlagosan három gyermek született az együttélésekben, ahol a nők számára a legfontosabb feladattá vált a gyermekekről való gondoskodás. A hagyományos szerepfelfogás erősen rányomta bélyegét a férfi-nő kapcsolatra a családi életben. A nők közül a falun élő, szakmával nem rendelkezők között figyelhető meg, hogy szülés után tartósan otthon maradtak és a házimunkában tevékenykedtek. A városban élők és a képzettek gyás után munkába álltak, napközben dolgoztak, és a munkaidő után egyedül végezték el a házimunkát. Előfordult, hogy a férjekre a gyermeknevelés mellett a pénzkeresésben sem számíthattak. Kettős teher volt rajtuk, amit az asszonyok mentálisan nehezen viseltek:

„Minden nehéz volt, mert egyedül voltam, és nem volt, aki segítsen. A párom, akitől vártam, hogy segítsen, nagyon megváltozott. Például a harmadik gyerek után elkezdett inni. Minden pénzünket megitta, volt, hogy tejre nem volt a gyerekeknek. Csak a barátok voltak neki, és a dorbézolás. Nem ment dolgozni utána. A gyeseből, családi pótlékból nem lehetett megélni akkoriban sem. Nagyon megváltozott. Amikor a negyedik gyerekkel állapotos voltam, otthagytam, mert nem bírtam tovább annyira undorodtam tőle, ahogyan viselkedett.” (Nóra, 48 éves)

A férfi-nő társ kapcsolatban kialakult problémák az intimitás időszakában a társ kapcsolat diszfunkcionális működésére világítanak rá. Három egymással összefüggést mutató problémaforrás látszik a társ kapcsolatokban:

1. a hagyományos férfi-nő szerepfelfogás mentén kialakult problémák a munkamegosztásban;
2. mentális-és alkohol betegség okozta zavarok az együttélésben;
3. feleség és gyermekbántalmazás.

A három problémaforrás ok-okozati kapcsolatának cirkuláris jellege rajzolódik ki a történetekből. A hagyományos szerepeket tekintve a férfiak nem teljesítik a családfenntartó feladatot az esetek egy jelentős részében. A férjek/élettársak munkanélküliek voltak, vagy egyszerűen nem gondolkodtak a munkavállaláson, és a feleség jövedelméből éltek (munkajövedelem, anyasági és gyermek utáni járandóságok). A férfiak egy másik csoportja betegsége miatt nyugdíjat vagy járadékot kapott, és emellett családtámogatási forrásból volt pénz a megélhetéshez a családban. Az együttélésben a férfiak a családi szerepnek nem mindig tudtak megfelelni, aminek

következménye deviáns viselkedésben jelentkezett. Mindeközben a nők a család és munka kettős terhe alatt próbálták gyermekeiket nevelni és rendezni a férfiakkal való kapcsolatukat.

A nők szemszögéből nézve elsősorban a férfiak okozták a családi együttélés problémáit. Több helyen nagyon hasonlóak a családi történetek abban a tekintetben, hogyan működött a férfi-nő kapcsolat, és ez a működési mód miképpen hatott az együtt élőkre. Konfliktus, szenvedélybetegség és bántalmazás jelenléte sok gyötrelmet okozott a nőknek és a gyerekeknek a családban. Álljon itt két illusztráció a problémák bemutatására:

„Egy nagy pofonnal kezdődött. Nekiestem a falnak, így indult el. Aztán egyre jobban, egyre jobban. Rendesen terrorizált minket. Úgy megütötte a hátamat, hogy elmentem a háziorvoshoz, amikor már nem kaptam levegőt. Mondtam neki [a férjnek], hogy 'nem tudom, mit csináltál velem, lehet, hogy eltörted a bordám, mert nehezen veszem a levegőt, mintha kést szúrnának belém', azt is mondtam neki, hogy 'megmondom a háziorvosnak, aki majd hivatalból feljelent, ha valami bajom van', Ő meg azt mondta, hogy 'Én megöllek, akkor!'. Nem mondtam el, tél volt, és azt mondhattam a háziorvosnak, hogy papucsban mentem ki, megcsúsztam és elestem, úgy ütötte meg a hátam.” (Ildi, 46 éves, 2 gyerekekkel)

„Nagytermészetű ember volt [a férj], mi köztünk nem sok minden volt, csak alkalmanként. Elitta a pénzt, és én azt nem tűrtem, amikor hazajött a vasúttól összeszedte az üveget. Amikor olyanja volt, nem lehetett a vacsorát az asztalra tenni, mert rám borította, és inkább különváltunk egymástól.” (Aliz, 45 éves, 5 gyermeket nevelt)

Ez a két eset jól szemlélteti a nők szenvedéseit a házasságban. A férjek/élettársak hasonló társadalmi státuszúak voltak, mint a feleségek, és inkább bántották, sem mint szerették volna a nőket. A fiatalon megkötött házasságok, élettársi kapcsolatok hamar tönkrementek, és több esetben a gyerekek tartották össze a kapcsolatot, míg mások új kapcsolat felé fordultak. Az új kapcsolat lehetősége az élettársi kapcsolatban élő városi nőknél jött számításba, akiket az elválás miatt nem szolgált a közösség.

A hajléktalan nők történeteiben az apák/mostoha apák és férjek/élettársak családon belüli szerepét és működését összehasonlítva a következőket lehet látni:

1. Minden negyedik nő élettörténetében az apák/mostoha apák és férjek/élettársak viselkedése nagy hasonlóságot mutat. Az apáknál (előfordult, hogy az anyáknál is) jellemző volt a rendszeres alkoholfogyasztás, nagyivók voltak, akik nem riadtak vissza a feleség és a gyermek bántalmazásától. A családfenntartó szerepben lévő apák/nevelő apák a bántalmazás formái közül a fizikai és lelki terror mellett szexuális abúzus elkövetőivé is váltak. Az áldozatok rendszerint feleségek és gyermekek voltak, akik elsenvedték a brutális cselekményeket. A párválasztásban minden harmadik nőnél a párkapcsolatban

a férfi hasonlóan viselkedik, mint ahogyan gyermekkorában az apja. Az áldozatok ismét a feleség és a gyermek. Ezek az asszonyok gyermekkoruk után felnőttkorban is elszenvedték a férfi őket megalázó viselkedését.

2. Minden második nő házasságában/élettársi kapcsolatában a férj/élettárs alkoholizmusa, játékszenvedélye, nem tolerált szexuális kívánsága és a bántalmazás jelentkezik fő problémaként az együttélésben. A felsorolásba került problémák között az előfordulást tekintve általános az erőszak a partner kapcsolatban, ami több helyen összekapcsolódik a férj szenvedélybetegségével (pl. alkohol dependencia vagy játékszenvedély).
3. Két esetben figyelhető meg a feleségek szenvedélybetegsége a házasságban. Az egyik történetben a nő az otthoni munka, gyereknevelés monotonitását és magányát oldotta alkohollal. A másik esetben a munkahelyhez kapcsolódott a rendszeres alkoholvás, amikor munkából hazafelé, a munkatársakkal bement a kocsmába. Ebben az esetben az asszony a válási krízist dolgozta fel az alkoholvásban.

A hajléktalan nők életében az interjúkból látható kapcsolati problémák, konfliktusok eredete több esetben az apával való kapcsolatban gyökerezett, ami később saját párkapcsolatukban megisméltódott. Az interjúkból kitűnik, hogy a nők egy csoportja párválasztáskor apjához hasonló férjet talált magának. A nők másik csoportjába azok tartoznak, akiknél a közös életben előforduló problémák megoldásaiban a férjknél/élettársaknál deviancia elemek kerülnek elő, úgymint szenvedélybetegség, bántalmazás, szexuális erőszak. A nők gyakran éltek együtt fizikai és szexuális erőszakot elkövető férfival, aki apjuk és/vagy társuk volt az életben. A férfiak viselkedésére jellemző a bántalmazás mellett a mértéktelen alkoholvás és a játékszenvedély. (3. táblázat)

Deviancia a konjugális családba	Deviancia a szülői családban		
	Nincs jelen szülői deviancia az orientációs családban	Apa deviáns viselkedése	Apa és anya deviáns viselkedése
Nincs jelen deviancia a konjugális családban	8 fő (-)		
Férj/élettárs deviáns viselkedése	6 fő (+)	4 fő (++)	1 fő (+++)
Feleség deviáns viselkedése	2 fő (+)		

3. Táblázat - Deviancia jelenléte a hajléktalan nők családjában. (Jelmagyarázat: - nem fordul elő, + egyszeres deviancia élmény, ++ kétszeres deviancia élmény, +++ háromszoros deviancia élmény)

A nők évekeig eltűrték a devianciát, a bántalmazást, és elsősorban gyermekeiket védték a brutális cselekményektől, amint ez az alábbi részletből is kiderül:

„A nagyobbikat inkább kifogta magának, ő nagy volt, mert két és fél év van közöttük. Még egy fiúgyermeknek is elég lett volna, hogy belerúg a fenekébe, szidta, átkozta, a lábát, a veséjét megütötte. Ha rosszat csinált a gyerek, és neki tele volt a feje, az már idegesítette. Akkor már eljárt a keze. (...) Sokszor a gyerek elé álltam, és azt mondta, ha nem állsz el, akkor te kapod. Mondtam, hogy akkor intézz el előbb engem, és szóltam a gyerekeknek, hogy szaladjanak át a szomszédba, meneküljtek előle. Nem akartak ők engem sem otthagyni, mentek szegények, és hívták rögtön a segítséget. Sokszor kaptam a gyerekekért is, mert nem hagytam őket. Ittas állapotban nem akartam, hogy őket csépelje.” (Ildi, 46 éves 2 gyerekkel)

„Külön kellett válnunk, mert bántotta a gyerekeket. Azt hogy engem megütött, azt aláírom, de hogy a gyerekeket, azt nem engedtem.” (Zita, 37 éves 2 gyerekkel)

A nők és gyermekeik kiszolgáltatott helyzetükben hasznos segítséget nem kaptak. Családi problémák, alkohol betegség, családon belüli erőszak kezelésébe bevont szolgáltatásokat nem említettek meg az alanyok. Segítséget családi és rokoni körben kértek, és amikor ezek a lehetőségek kimerültek, akkor elmenekültek otthonról. Előfordul a gyerekek védelembe vétele vagy állami gondozása az életútban, ami nem jelentett valódi megoldást az erőszak ellen a nőknek. A gyerekek családból történt kiemelésekor a gyerekek elvesztésének fájalmával is szembe kellett néznie a nőknek:

„A kiemelés? Az a nap? Szörnyű volt. Arról csak én tudtam, hogy mikor fog megtörténni. (...) Szóltak. Nekem, csak nekem. Jó képet kellett vágnom előtte, hogy még csak véletlenül se vegye észre, hogy mi van, mert azt mondta, hogy a gyerekeket élve nem viszik ki onnan, és én leszek, akit leszúr, utána a két gyereket és utána saját magát. Azt mondtam neki, hogy 'Jól van, hát engem leszúrsz, nem szenvedek tovább, de hogy a két gyereket, olyan nincs!'. Emiatt nekem nem lehetett szólnom, és ezért kérdezték a gyámügyesek, ha jönnek, hozzanak-e rendőröket. Mondtam, hogy hozzanak, egész nyugodtan legyenek itt rendőrök, mert Ő ezt mondta nekem, és én nem akarom, hogy a gyerekeknek bajuk essen.” (Ildi, 46 éves 2 gyerekkel)

A nők kimenekülésére a kapcsolatból több esetben akkor került sor, amikor életveszélyben voltak. A bántalmazott nők egyedül vagy gyermekeikkel menekültek, és életüket védték, amikor elszöktek otthonról. A következő eset jól szemlélteti a gyerekek érdekében meghozott anyai döntést:

„Mindig a gyerekekkel együtt mentem, vittem őket magammal, akárhová mentem. (...) Mikor a gyerekeket ott hagytam az intézetben, és eljöttem, leültem a padra és gondolkodtam, mit csináljak, hová menjek? Én is ugyanazt fogom csinálni

velük, amit velem csináltak. Nem tehetem. Visszamentem, és a régi nevelők simogatták a gyerekek fejét, mert sírtak. A gyerekek mondták, hogy 'ugye anya csak kimentél?', és mondtam, hogy 'igen, és már megyünk haza'. Utána talpra álltam.” (Nóra, 48 éves 4 gyerekekkel)

A nők közül voltak, akik gyermekeikkel évekre bennragadtak a patológikus tüneteket mutató kapcsolatokban. Kerestem a magyarázatot arra, vajon miért maradtak a társkapcsolatban, és miért nem léptek tovább? Válasz lehet a kérdésekre a fogoly helyzet jelensége. A fogoly helyzetet a bántalmazó alakította ki tudván, ha a gyerekeket nem engedi el, akkor az asszony sem fog elmenni tőle. A következő interjú részlet erről szól:

„Az volt az érzésem, hogy tudja, miért akarok én elmenni. Mondtam, hogy 'hadd menjek már el, a két gyerek is jön velem, és estére visszajövünk'. Még akkor volt kocsink, nekem jogosítványom van. Azt mondta, hogy 'nem bánom Erikát vagy Ildit viszed, a másikat majd jövő héten, vagy ha anyádék kíváncsiak rá, jöjjenek el, és megnézik itt mindkettőt'. Nem engedte. Sokszor mondtam, hogy érzi a rohadék, érzi, hogy mit akarok, és tudja, hogy az egyikkel nem tudok ott maradni, mert a másik miatt vissza kell menni.” (Ildi, 46 éves 2 gyerekekkel)

A fogoly helyzetből való szabadulás szinte elérhetetlen volt ennek az asszonynak. Férje a szülőktől vagy szomszédoktól való segítségkérést újabb bántalmazással torolta meg. A félelem, fájdalom és fenyegetettség hármasságának érzése a kétségbeesés határára taszította. Az élethez a „mentőövet” a gyerekek jelentették:

„Ha nem lenne a két gyerek, és nem hiányoznék nekik, én már a gyógyszert beszédtem volna. Volt olyan, hogy megtettem, amikor nem bírtam a sok ütést- verést, menekülni nem tudtam, és azt gondoltam, hogy az én életemnek már úgyis vége. A rendőrségre nem megyek, mert nem segítenek, és akkor vessek véget az életemnek úgy, ahogy tudok. (...) A gyerekek miatt. [maradt] Hát hogy fogják nekik megmondani? Mit fognak érezni? [Itt arra utal, ha öngyilkosságot követne el.] Azok megbolondulnak. Vagy meg sem mondják nekik az igazat? Egyedül ők adnak erőt.” (Ildi, 46 éves 2 gyerekekkel)

Mások elváltak vagy éppen továbbálltak a problémáktól terhes kapcsolatokból. Házasságot újabb házasság vagy élettársi kapcsolat követett, és az új együtt élés sem volt sikeresebb, mint az előző.

Ezekben a történetekben látható a deviancia társas kapcsolatokat megmérgező jelenléte mind a szülői, mind a saját családban a megismert életutak kétharmadában. A nők és gyermekeik ellen irányuló deviáns viselkedés előfordulása gyakori volt gyermekkorban, a szülő-gyermek kapcsolatban, és serdülőkor után a társkapcsolatokban. A deviáns viselkedés formái közül - a legtöbb történet ezt támasztja alá -, erőszakot szenvedtek el a nők, ami gyakran összekapcsolódott

a bántalmazó családtag szenvedélybetegségével. A nők foglyok voltak ezekben a helyzetekben, a sorozatos megaláztatások mellett gyermekeik miatt vállalták a bántalmazó kapcsolat fenntartását.

Hajléktalanságot kiváltó jellegzetes életeseményekről az életútban

A fejlődési utakból látszik az ok-okozati összefüggés a válságos életesemények és a hajléktalanná válás között, ha megnézzük a hajléktalanná válás közvetlen előzményét. (4. táblázat)

Életszakasz	Hajléktalanság közvetlen oka	Fő
Serdülőkor	Állami gondozásból	3
Serdülőkor	Szexuális erőszakot elkövető szülő miatt	1
Felnőttkor	Családtag bántalmazta	6
Felnőttkor	Hozzátartozói kapcsolatban rendezetlen probléma (nem volt maradása a lakásban)	5
Felnőttkor	Hozzátartozó halála	3
Felnőttkor	Munkanélküli és felmondja az albérletet	2
Felnőttkor	Lakásmaffia erőszakkal kiűldözte a lakásból	1

4. Táblázat - A hajléktalanság életszakasza és közvetlen oka (N=21 fő)

Serdülőkorban két tipikus oka volt a hajléktalanná válásnak a nők életében. Az egyik, hogy állami gondoskodásból szinte egyenes út vezetett a fedél nélküli életbe, a másik ok a családból taszította ki az egyént. 1997. előtt az állami gondoskodás intézményi gyökerű problémája volt a felnőtt korúak lakhatásának megoldatlansága. Általános rendszerprobléma volt a lakhatási támogatás esetlegessége vagy éppen hiánya. Az interjúkban három esetben találtam közvetlen előzményét a hajléktalanságnak az állami gondoskodás utáni helyzetekben.

Az első hajléktalan élmény a nőknél, rendszerint a felnőtt életszakaszban következett be. Másképpen alakult a hajléktalanná válás első élménye azoknál, akik állami gondoskodásban vagy súlyosan bántalmazó szülői családban nőttek fel. Az ő történeteikben a serdülőkor végén jelentkezett először az otthon hiánya. A hajléktalanság első élménye náluk tartósan megmaradt, míg a többiek számára egy újabb társ kapcsolat egyben új lehetőség volt a lakásban élésre is. Náluk a második vagy harmadik hajléktalanság élménynél alakult ki a fedél nélküli élet.

Az életút történetekből világosan látszik, hogy a hajléktalanság közvetlen előzménye családon belül és családon kívül megtörtént válsághelyzetekben alakult ki

a nők életében. Az elbeszelt történetekben a következő okok játszottak lényeges szerepet a hajléktalanná válásban:

- állami gondozás;
- családtag bántalmazta;
- hozzátartozói kapcsolatban kialakult válsághelyzet;
- hozzátartozó halála: veszteség-élmény, mint pszichés krízishelyzet;
- munkanélküliség, mint szociális krízishelyzet;
- alkoholfüggőség, mint szociális krízishelyzet;
- lakásmaffia áldozata.

A fedél nélküli élet tartósnak bizonyul a nők életében, kétharmaduk legalább öt éve fedél nélküli, és közülük minden második tíz éve nem élt lakásban.

Összefoglalás

Az életút-szakaszokban megismert életesemények krízishelyzetek sorozatairól szólnak a nőknél, amely krízisek már kisgyermekkorban és különösen serdülőkorban a hajléktalanság szempontjából jelentős fordulatot hoztak életükbe. A nők fele traumatikus gyermekkorot élt meg, ahol egyfelől az anyától való korai elválás és az állami gondoskodás élménye volt a kisgyermekkor meghatározó eseménye, másfelől a szülő alkoholbetegsége és a bántalmazása keserítette meg életüket. Az őket körülvevő családi és intézményi környezet számos probléma-és konfliktus forrásává vált gyermekkorukban, ahol nem láttak pozitív konfliktuskezelési mintát maguk körül. Serdülőkorban, a szülői házból vagy az intézetből való kikerüléssel elérhető felnőtt élet szabadsága sodorta őket fiatalon az együttélést jelentő társkapcsolatokba. A nők egy másik csoportja rendezett családban nevelkedett fel, ahol szerették, támogatták őket, és ők problémamentesnek ítélték meg gyermekkorukat a szülői családban.

A nők egy csoportjánál az orientációs családban elszenvedett deviancia folytatása figyelhető meg a konjugális családban. Az életutakban megfigyelhető a válsághelyzetek halmozódása, és a problémák inadekvát kezelési módja. A negatív szülői családi minta több esetben továbbélt a nők saját családjában, ahol gyermekeik is elszenvedtek mindezeket a problémákat.

Az életutakban előforduló krízishelyzetek arra engednek következtetni, hogy ezek a nők gyermekkorukban a szülői családban jelenlévő deviáns viselkedés miatt nem tapasztalták meg a család protektív jellegét, és felnőttkorukban is szeretethiányos, gyenge volt a férjjel/élettárssal működő kapcsolat. A családi működésre jellemző problémaforrások állandónak bizonyultak, és destruktív irányokat vettek.

Minden második nő szenvedett férj vagy élettárs bántalmazásától, ami több esetben járt együtt a férfi szenvedélybetegségével. Az így kialakult törés, a hajléktalanság irányába mozdította őket, hiszen több esetben a mérgező kapcsolatból való menekülés vitte az „utcai létbe” őket. A családi életben előforduló kríziseket nem tudták megfelelően feldolgozni, lelkükben és emberi méltóságukban sérültek.

Irodalomjegyzék

1. Ágostonné Alpár Vera (1998): Törési és kitörési pontok keresése a hajléktalanoknál. *Esély*, 1998/4. 75-85.
2. Albert Fruzsina - Dávid Beáta (2001): Ha elszakad a háló ... A hajléktalanság kapcsolathálózati megközelítésben. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
3. Baráth Katalin (2006): Erőszak a családban - az agresszió kialakulása, szerepe, szerepek a családban, családindinamika, konfliktuselméletek. In: A családon belüli erőszak. Megelőzés, kezelés, ártalomcsökkentés. Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, 17-28.
4. Bagdy Emőke-Kalo Jenő-Popper Péter-Ranschburg Jenő (2007): A család: Harcmező és békesziget. Mesterkurzus sorozat.
5. Berne, Eic (1984): Emberi játszmák: Háttér Kiadó, Budapest. A kötet a Gondolat Kiadó 1984-es kiadásának változatlan utányomása. Fordította: Hankiss Ágnes.
6. Bényei Zoltán - Gurály Zoltán - Győri Péter - Mezei György (2000): Tíz év után. *Esély*, 2000/1. 62-95.
7. Breitner Péter (1999): A hajléktalanná válás lépcsőfokai *Esély*, 1999/1. 84-108.
8. Bourdieu, P. (2000): Férfiuralom. Napvilág Kiadó, Budapest.
9. Cseh-Szombathy László (2001): Gyermekkori szocializáció jelentősége a háztartási és szülői szerepekre való felkészítésben. In: Családszociológia. Szöveggyűjtemény. Szerkesztette: Schadt Mária. Comenius Bt. Pécs.
10. Erikson, E. H. (1991): A fiatal Luther és más írások. Gondolat, Budapest.
11. Fehér Boróka (2009): Mit (nem) tudunk a hajléktalan emberekről? Kvalitatív és kvantitatív kutatási módszerek a kortárs magyar gyakorlatban. In: Kötő-jelek 2008. ELTE TáTK Szociológiai Doktori Iskolájának Évkönyve, Budapest 31 - 50.
12. Ferge Zsuzsa (2000): A társadalom pereme és az emberi méltóság. *Esély* 2000/1. 42-48.
13. Ferge Zsuzsa (2005): Ellenálló egyenlőtlenségek. A mai egyenlőtlenségek természetrajzához. ELTE TáTK.
14. Győri Péter (2008): Fedél nélkül élők. Pro Domo Füzetek 2. Budapest.
15. Gyuris Tamás (2002): Hajléktalanság 2001-2002. Kapocs, 2002. június 16-23.
16. Hüse Lajos - Szoboszlai Katalin - Fábíán Gergely (2006): A semmi ágán ... Hátrányos helyzetű csoportok sérelmére elkövetett cselekmények kutatása [kutatási beszámolóból készült könyv] Periféria Egyesület, Nyíregyháza.
17. Kerezi Klára (1995): A védtelen gyermek. (Erőszak és elhanyagolás a családban.) KJK Kiadó, Budapest.
18. Merton, Robert K. (2002): Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Osiris

Kiadó, Budapest.

19. Minuchin-Colapinto-Minuchin (2002): Krízisről krízisre. A szegény családok segítése. Animula Kiadó, Budapest.
20. Pataki Ferenc (2001): Élettörténet és identitás. Osiris Kiadó, Budapest.
21. Ranschburg Jenő (2006): Félelem, harag, agresszió. Prolog Kiadó, Nagyvárad.
22. R. Dallos, H. Procter (2001): A családi folyamatok interakcionális szemlélete. In: Családterápiás olvasókönyv sorozat I. Szerkesztette: Bíró Sándor - Komlósi Piroska, Animula 7-50.
23. Somlai Péter (1997): Szocializáció. (A kulturális átörökítés és társadalmi beilleszkedés folyamata). Corvina Kiadó, Budapest.
24. Somlai Péter (2001): A családi kapcsolatok társadalomtörténetének irányai. In: Családszociológia. Szöveggyűjtemény. Szerkesztette: Schadt Mária. Comenius Bt. Pécs 13-51.
25. Somlai Péter (2006): A családi élet alakulásának változásai. In: A családon belüli erőszak. Megelőzés, kezelés, ártalomcsökkentés. Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest 17-28.
26. Somlai Péter-Tóth Olga (2002): A házasság és a család változásai az ezredforduló Magyarországon. Educatio 2002/3. 339-348.
27. Solt Ottília (1998): Interjúzni muszáj. In: Solt Ottília: Méltóságot mindenkinek. Összegyűjtött írások I. Beszélő, Budapest 29-48.
28. Széchezy Orsolya szerkesztette (2001): Szexuális gyermekbántalmazás a családban. Animula Kiadó, Budapest.
29. Tóth Olga (1999): Erőszak a családban. In: Vegyesváltó. Pillanatképek nőkről, férfiakra. [Szerk.]: Lévai Katalin - Kiss Róbert - Gyulavári Tamás. Bp. Egyenlő Esélyek Alapítvány 178-201.
30. Tóth Olga (2003): A családon belüli, partner elleni erőszak. In: Századvég. Új foly. 10. 101-115.
31. Women and homelessness in Europe. Pathways, services and experiences. Edited by Bill Edgar and Joe Doherty. Publisher by The Policy Press, FEANTSA. First published in Great Britain in September 2001.

Internet forrásból

1. Bakos Péter - Győri Péter: FEANTSA-ETHOS. A hajléktalanság és a lakhatásból való kirekesztettség európai tipológiája.
Letöltési hely: http://bmszki.hu/file/tanulmanyok/ethos/ETHOS_def_hu-gyori.doc
2. Bukodi Erzsébet: Ki, mikor és kivel házasodik? A házasság helye az egyéni életútban és a történeti időben.
Letöltési hely: <http://www.socio.mta.hu/mszt/20002/bukodi.htm>
3. Developing and operational definition of homelessness. By B. Edgar, H. Meert and J. Doherty. FEANTSA, November, 2004. pp. 9.
Letöltési hely: http://www.feantsa.org/files/transnational_reports/

EN_StatisticsReview_2004.pdf

4. Kesia Reeve with Rosalin Goudie, Rionach Casey: Homeless Woman: Homelessness Careers, homelessness Landscapes. 2007.

Letöltési hely: <http://www.crisis.org.uk/page.builder/researchpage.html>

... ● ...

Szoboszlai Katalin főiskolai docens

Debreceni Egyetem, Egészségügyi Kar, Nyíregyháza, 4400, Sóstói út 2-4.

A szerző az ELTE TÁTK Szociológiai Doktori Iskola Szociálpolitika és szociális munka alprogramban készítette a kutatást és a disszertációt.

Témavezető: Prof. Dr. Ferge Zsuzsa akadémikus, professzor emeritus